

HÜSREV ÜŞİRİN MESNEVİSİ ÜZERİNE ARKETİPSEL BİR YAKLAŞIM DENEMESİ

Birsel ÇAĞLAR ABİHA

Sözcük olarak “*ilk imge*” ya da “*ilk örnek*” anlamına gelen arketip, yinelenen imge, simge, model ya da evrensel deneyimleri tanımlayan bir kavramdır. Antik Yunan felsefesinde, filozoflar her şeyin kendisinden varlığa geldiği ilk töz, maddi neden ya da ilkeye "arkhe" adını vermişlerdir. Arketip kavramı ise "arkhe" (ilk başlangıç) ve "typos" (örnek) kelimelerinin birleşimi olup "ilk örnek, başlangıç örneği" anlamlarına gelmektedir.¹ Bir felsefe terimi olarak arkhe'nin tarihi Anaksimandros'tan Atomculara ve oradan da Platon'a kadar uzun bir süreci kapsar.² Arketip kavramı antikçağda Platon'un "idea"sıyla eş anlamlı olarak kullanılan bir kavramdı.

Arketip kavramı, analitik psikolojinin kurucusu Carl Gustav Jung tarafından kolektif bilinçdışını meydana getiren imgeler, tasarımlar anlamıyla yeniden büyük önem kazanmıştır. Jung “arketip” sözcüğünü sonradan kullanmıştır. Kendisi Yunanca arketip sözcüğünün karşılığı St. Augustin'in “Ana Düşünceler” kavramından esinlenmiştir. Jung’a göre iki türlü arketip vardır: biri kendi başına, kendi içinde var olan arketiptir; bu, her ruhsal yapıda ancak gizil güç olarak vardır; öteki arketip ise, algılanabilir duruma gelmiş, bilinç alanına girmiş arketiptir.³

Jung tarafından insan psikesinde doğuştan var olan ilksel imgeler olarak tanımlanan arketipler, insanlığın başlangıcından bu yana insan psikolojisinde bir birikim oluşturmuştur. Jung’a göre arketip, bireysel değildir, tüm insanlık tarafından paylaşılır; bizi insanlığın geçmişine bağlayan bir birikim, bir mirastır; evrenseldir, farklı kültürlerde benzer biçimde görülür. Jung’un şu açıklaması arketip kavramının aydınlatılmasında oldukça yardımcı olmaktadır: “*Arketipler tam olarak suların çekildiği nehir yatakları gibidir; ama kurumuş bir nehir yatağı belirsiz bir sürenin sonunda yeniden su tutabilir. Bir arketip, uzun zaman içinden yaşamın ırmakları akmış eski bir vadiye benzer. Sular ne kadar uzun süre akmışsa, nehir yatağı o kadar derin oyulmuştur; şimdi nehrin kuruluşuna bakmayın, er ya da geç bir gün sular geri dönecektir...*” Bu durumda arketiplerin bilinç üstüne yansımalarıyla oluşan mitoslar da doğa ve toplum gibi dışsal olgulardan değil, doğuştan gelen zihinsel olgulardan

¹ İsmail Killoğlu, "Arketip" Mad., *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: Risale Yayınları, 1990, s.79.

² Ahmet Cevizci (Editör), “*Felsefe Ansiklopedisi*”, Cilt I, İstanbul: Etik Yay., 2003, s.607.

³ Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji*, Çev: Ender Gürol, İstanbul: Payel Yayınevi, 2006, s.47.

kaynaklanır. Mitoslar arketiplerin ifade biçimleridir. Düşler de tıpkı mitoslar gibi, bilinç üstüne yansıyan arketipleri barındırır. Jung'a göre "*Düşler kişileştirilmiş mitoslardır ve mitoslar da kişileştirilmemiş düşlerdir.*"⁴

Jung, insan ruhunun iki bölümden oluştuğunu savunur. Bunlar bilinç ve bilinçaltıdır. Bilinçdışı da iki kısma ayırarak, kişisel bilinçdışı ve kolektif bilinçdışı olarak adlandırır. Kişisel bilinçdışı her insanda farklı şekilde ortaya çıkarken kolektif bilinçdışı "ruhsal yapının, insanları ortak bir temelde birleştiren doğal kökenidir."

Jung, arketipleri, ortak bilinçdışını oluşturan yapısal öğeler olarak tanımlar ve insanın fizyolojik anlamda gelişmesi gibi ruhsal anlamda da belli bir gelişme potansiyelini içinde taşıdığını söyler.

Halk anlatılarına uygulamaya çalıştığımız arketipler ve arketipsel sembolizm, Jung' u Freud'dan ayıran en önemli özellik olan kolektif bilinçdışında yer alan yapısal öğelerdir. "*Arketipler, hepimizde yer alan insanlığın en eski hayalleridir. Bu en eski hayaller, kolektif insan deneyinin en derin yerlerinden gelen sembollerdir. Bunlar türle ilgili deneylerden meydana gelmişlerdir.*"⁵

Birbirinden çok uzakta yaşamalarına ve aralarında herhangi bir ilişki, bağ vb. olmamasına rağmen farklı topluluklarda benzer öğelerin olması, Jung' un dikkatini çekmiş ve araştırmaları neticesinde bunu kuramlaştırmıştır. Jung, bütün insanlarda bulunan ortak unsurları belirtmek ve bu benzerliklere dikkat çekmek için arketip kavramını kullanmıştır. "*Arketipler, tüm insanlığa mal olmaları sebebiyle evrensel olanı kişiselle; geneli özelle kaynaştırıp kişiye has bir görünümde ortaya çıkarlar.*"⁶

Arketip Türleri

Düşler, masallar, mitoslar, inançlar ve birçok edebi eser evrensel olarak şekillenen arketiplerin yansıma alanlarıdır. Jung'un eserlerinde üzerinde durduğu arketipler "anne arketipi", "yaşlı adam", "gölge" ve "anima-animus" olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Ömer Tecimer arketiplerin, kesin olmamakla birlikte, arketipsel motifler; arketipsel nesnelere ve bireyleşme arketipleri olarak sınıflandırılabileceğini belirtmektedir:

⁴ Ömer Tecimer, *Sinema: Modern Mitoloji*, İstanbul: PlanB Yayınları, 2005, s.97.

⁵ Halis Özgü, *Psikanalizin Üç Büyükleri Freud Adler Jung*, İstanbul: Kibele Yayınları, 1994, s. 210-211.

⁶ Anthony Stevens, *Jung*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999, s. 50.

Arketipsel Motifler

Yaratılış:

En önemli arketipsel motif olan yaratılış; her kültür, evren veya insanın nasıl yaratıldığını anlatan mitoslara sahiptir.

Ölümsüzlük:

Bu motifin iki ayrı anlatım biçimi vardır. İlki, zamandan kaçış, ölümsüzlüğe sahip olarak cennete dönüş; “düşüş”ten önceki sonsuz saflığa ve mutluluğa yeniden kavuşma anlatısıdır. İkincisi ise zamansal çevrim içinde, sonsuza dek yinelenen yeniden ölüm ve doğum olgusudur; doğanın sürekli döngüsü ve ölümsüzlüğünün yansımasıdır.

Kahramanlık:

Bireysel dönüşüm ve kurtarıcılık öğelerini içeren bir motiftir. Arayış (olanaksız görevler ve zorlu sınavlar), inisiyasyon (olgunlaşma, bilgelik yoluna giriş, ölüm ve yeniden doğum) ve kendini feda etme (suçları üstlenen, herkesi kurtaran günah keçisi) gibi temel durumları yineler.

Bunların dışında cennetten kovulma, iyileşmez yara, büyü silah, iyi-kötü savaşı, doğa-uygarlık savaşı gibi başka durum arketipleri de vardır.

Arketipsel Nesnelere

Bunlar arasında önde gelenler şöyle sıralanabilir:

- Su: yaratılış, arınma, bereket, sonsuzluk.
- Güneş: enerji, bilinç, baba ilkesi, zaman.
- Çember (Mandala, yumurta, Yin-Yang, Ouroboros): bütünlük, üretim, eril- dişil ilkelerin birleşimi, karşıt ilkeler, doğanın sonsuz döngüsü.
- Magna Mater (Büyük Ana, Sophia): toprak, doğum, sıcaklık, korunma, bereket, cadı, fahişe, şehvet, tehlike, korku, bilgelik, kutsallık, güzellik, esinlenme.
- Yaşlı Bilge: kurtarıcı, yol gösterici, bilgi, bilgelik, zekâ, sezgi, ahlak, beceri, deneyim, anlayışlık, yardımseverlik. Jung’un, akıl hocası olarak değerlendirdiği yaşlı bilge arketipi *mana-kişilik* olarak hayatîyet ve gelişmenin ana kaynaklarından biri olarak görülmelidir.

Bireyselleşme Arketipleri

Jung, bireyselleşmeyi bir psikolojik gelişim süreci olarak ele alır ve kişinin, kendini diğer kişilerden farklı kılan özelliklerini keşfederek bir birey olacağını ifade eder. Bireyselleşme, bir kendini tanıma, kendi özelliklerinin bilincine varma ve bunları benimseme, özümseme sürecidir. Jung'a göre; “ *Birey bu süreçte bilinçdışının bazı arketipsel öğeleriyle karşılaşır, bunları benimsemekte başarısız olursa nevrozlar ortaya çıkar. Nevrotik kişiler, bilinç dışı öğeleri özümsemek yerine diğer kişi ya da nesnelere yansıtırlar.*”⁷

ÖZBEN (SELF)

Özben, psikenin merkez arketipidir ve tüm bireyselleşme sürecini yönetir. İnsandaki psişik fenomenlerin bütünü oluşturan Özben, ana arketiptir, bir düzen veya bütünleme arketipi olarak kişiliğin tamlığını gösterir. Jung'a göre; arketipler, içgüdülerin kendi eseri olan özben portreleridir. İmgelere dönüşmüş ruhsal süreçler ya da insan davranışındaki ilksel kalıplardır.⁸ Özben, bireyi kendini tanımaya; evrendeki konumunu tanımlamaya çağırır. Çember, dört köşeli biçimler, Mandala vb. ile simgelenir. Tecimer'in aktardığına göre Jung, özben'in bilinçli ben üzerinde bir özelliğe sahip olduğunu düşünür. Buna göre; “ *özben, bilinçli ben'in üzerindedir, yalnız bilinçli ben'i değil, aynı zamanda bilinç dışı ruhu da kapsar. Özben'in uzaktan yakından hiçbir zaman bilinçli olma olasılığı yoktur, çünkü istenildiği kadar bilince getirilsin, ben'in bütününe ait bilinç dışı gereçlerin ve belirsiz bilinmeyecek miktardaki bölümü gizli kalacaktır. Özben, yaşamımızın amacıdır, çünkü birey dediğimiz o yazgısal bileşimin en eksiksiz anlatımıdır. Özben, hem bilinci hem de bilinç dışını kucaklayan dairenin bütünüdür; nasıl ben bilinçli zihnin merkezi ise bu da bütünlüğün merkezidir.*”⁹

BEN (EGO)

Ben, kişinin dışa dönük yönünü, bilinç merkezini oluşturur; yüksek düzeyde bir sürekliliğe sahiptir. Ben (ego), özben'in bilinçli olan kısmıdır. Jung'un söz ettiği ego

⁷ Ömer Tecimer, *Sinema: Modern Mitoloji*, s. 99.

⁸ Jung, *Analitik Psikoloji*, s. 50.

⁹ Ömer Tecimer, *Sinema: Modern Mitoloji*, s. 100.

kompleksi hem bir içerik hem de bilinç durumudur. Jung'a göre egonun dört işlevi vardır: düşünce, duygu, algı ve sezgi. İnsanın kendisini ve çevresini tanımasına sağlayan bu dört işlev, birbirine karşıt ikiler olarak düzenlenir: düşünce ve duygu bir çifti algı ve sezgi diğer çifti oluşturur. Egonun aşırıya varan egemenliği, kişinin yalnızca kendi varlığına yoğunlaşmasına, adeta büyülenmesine neden olur; bu durumda kişi geçmişten ders almaz, yaşadığı olayları anlayamaz, geleceği hakkında doğru tasarımda bulunamaz.

PERSONA

Persona, Eski Yunan tiyatrosunda oyuncuların taktıkları maskelere verilen addır. Jung'a göre persona, sosyal görüntümüzü temsil eder ve ben'le dış dünya arasında aracılık eder. Ben'in bilinçdışına dönük yüzünde *anima-animus*, dış dünyaya dönük yüzünde persona yer alır. Persona, başkalarına karşı takındığımız maskedir; bazen kendi benliğimizden oldukça farklı olan toplumsal kimliğimizdir. Jung, psikolojik olgunluğa erişmek için bireyin, psişik yapısının diğer unsurlarıyla uyumlu olabilecek esnek ve uygun bir persona'ya sahip olması gerektiğini açıklar. Ayrıca persona'nın fazla yapay ya da nesnel olmayışının sinirlilik ve melankoli gibi rahatsızlıklara yol açabileceğini de vurgular.¹⁰ Kişiliğin sosyal çevrede oynadığı rolle ilgili olan persona, aslında egonun istedikleriyle toplumun izin verdikleri arasında bir ara çözümü ifade eder.¹¹

Jung'a göre, persona ile ruh imgesi arasındaki ilişkiler dengeleyici niteliktedir; maske yani persona ne kadar katı ise, bireyi doğal içgüdüsel yaşamından ne derecede koparıyorsa, ruh imgesi o kadar eski, ayrışmamış ve güçlü olur. Persona, ne kadar kuvvetli ise o kadar katı olur, onu taşıyan kişi de o kadar içten etkilenir ve personanın tehdidi altında kalır.¹²

GÖLGE

Gölge, hayatta kalma ve üreme içgüdülerinin yönettiği, bilincimize yansımayan ilkel yönümüz, "hayvan" geçmişimizden miras kalan parçamızdır. Gölge, bilinçdışı benliğin karanlık tarafıdır ve insanın bastırıldığı, kişiliğin istenmeyen özelliklerini barındırır.¹³

¹⁰ Ömer Tecimer, *Sinema: Modern Mitoloji*, s. 100.

¹¹ Oğuz Cebeci, *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*, s. 230.

¹² Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji*, s.74.

¹³ Ömer Tecimer, *Sinema: Modern Mitoloji*, s. 101.

Jung'a göre, karanlık yanımızı simgeleyen gölge, gözle görünmese de ruhsal bütünlüğümüzün ayrılmaz bir parçasıdır. Gölge ilkel halk topluluklarında, türlü kişileştirmelerle belirir. Bireyin bir parçası, varlığının kopmuş bir bölümüdür; ancak kopmuş dahi olsa onun gölgesi gibi gene de ona bağlı kalır. Gölge, içe yönelik simgesel bir figür olarak ortaya çıkabileceği gibi, dış dünyada somut bir figür olarak da belirebilir. Birinci durumda bilinçdışının gereçleri kapsamındadır; ikinci durumda gizli bilinçdışı özelliklerimizden bir kısmını bazı yapısal nitelikler açısından bu rol için uygun gördüğümüz çevremizdeki birine yansıtırız.

Jung, iki farklı gölge düşünür. İlki "kişisel gölgedir", yaşamın başlangıcında yaşamadığı ya da az yaşadığı bireyin ruhsal özelliklerini içerir. İkincisi ise "ortak gölge"dir; öteki figürlerle birlikte ortak bilinçdışına aittir ve "Yaşlı Bilge"nin olumsuz ifadesine ya da özben'in karanlık yanına tekabül eder. Çağın ruhunun arka yanı, gizli karşıt tezidir sanki. Faust'un Wagner'i, Mefistofeles'i; Dante'nin Virgilius'u; Gilgameş'in Enkidu'su; Habil ile Kabil gibi.¹⁴

ANİMA- ANİMUS

Anima, erkeklerin kolektif bilinçdışındaki dişil yanını, animus ise kadınların kolektif bilinçdışındaki eril yanını temsil eder. İkisi birlikte *süzüğü*^{*15} olarak adlandırılır. Jung'un arketiplerinden en karmaşık olanı budur. Anima eril psikede barınan dişil kimliktir; dişil psikede bu arketip animus olarak adlandırılır. Bu anlamda anima, erkeğin hem kişisel hem de kolektif bilinçdışında taşıdığı karşı cins imgesidir.

Jung'a göre; her erkek içinde, sonsuzca var olan bir kadın imgesi taşır; bu belli bir kadının imgesi değildir. Bu imge gerçekte bilinçdışındadır; erkeğin canlı olarak sistemine kazılmış, ilksel kaynaklı, kalıtımsal bir etkidir; kadınsı olanın bütün yaşantılarının damgası ya da arketipidir; kadının erkek üzerinde bıraktığı tüm izlenimlerin birikimidir. Bu sözler cinsiyet değiştirilince kadınlar için de geçerlidir.

Jung'un üzerinde önemle durduğu arketipler insanın insanlaşma sürecini yansıtmaları bakımından önemlidir. Eski çağlardan beri insanoğlunun kolektif bilinçdışında biriken arketipler, nesiller boyunca sürekli yinelenen deneyimlerin zihinsel depolarıdır. Arketip

¹⁴ Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji*, s.69-71.

*Süzüğü: Yunanca "boyunduruğa koşmak" anlamını taşıyan süzügos ve "çift öküz" anlamını taşıyan süzügia sözcüklerinden türetilmiştir.

kavramı çerçevesinde insanlığın kolektif bilinçdışı aydınlatılmaya çalışılırken arketip kavramını mitosların yapılarına uygulayan J. Campbell'den de söz etmek gerekir. Mitosların simgesel açılımlarını irdelemiş olan Campbell, mitolojinin bireysel ve kolektif etkilerini karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Mitosları kullanarak tüm insanlığın kültürel yaşantısını aydınlatmaya çalışmış olan Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* adlı eserinde mitolojik simgelerin anlaşılmasında psikanalizi bir alet olarak kullandığını belirtmiştir.¹⁶ Campbell, aynı eserde arketip kavramını mitosların yapısına başarıyla uyarlamış ve “*mitolojik kahramanın arayışı, yolculuğu her zaman aynı arketipsel modeli izler*” görüşünü savunmuştur. Buna göre, olay ve yer bakımından sonsuz çeşitlilik göstermesine rağmen dünya üzerindeki mitoslar hep aynı kalıbı izler; Campbell, bu kalıba James Joyce'un *Finnegans Wake* adlı yapıtından ödünç aldığı Monomitos adını vermiştir. Campbell, temel karakteristiklerini saptadığı monomitos'u üç aşamaya ayırır: Yola Çıkış, İnsiyasyon ve Dönüş. Bu modele göre kahraman bir arayışa çıkar ve kişiliğini değiştirecek bir dizi belirgin aşamadan geçer. Bu durum olağan gerçeklikten kopuş aşamasını ifade eder, böylece kahraman olağanüstü bir evrene girmiştir ve burada sayısız tehlikeyi savuşturmak, eşikleri aşmak ve birçok sınavdan geçmek zorundadır. Sonuçta, çoğunlukla kahraman değişmiş olarak başladığı yere döner; ancak her şey eskisinden daha iyi olmuştur.

Kahramanın Yolculuğu Bağlamında Hüsrev ü Şirin Mesnevisi ve Arketipler

Monomitos olarak da adlandırılan “ayrılış- aşama- dönüş” üçlemesinden meydana gelen kahraman arketipinde, kahraman kendi yurdundan bir durumun zorlamasıyla, tesadüfen ya da bilinçli bir şekilde uzaklaşır. Joseph Campbell'in Türkçeye *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* olarak çevrilen eserinde kahramanın macerasının bel kemiğini oluşturan yolculuk anlatılır. Campbell, edebi metinlerde yer alan kahramanın macerasını; dünyanın yıllık hareketine benzeterek tanımladığı monomiti, erginlenme ayinlerinde tekrar edilen ayrılma-erginlenme (aşama)- dönüş biçimindeki çekirdek yapısının taklidi olarak değerlendirir. Biz de bu çalışmamızda Campbell'in kahraman arketipine dair teorisini dikkate alarak Hüsrev ü Şirin adlı mesneviyi irdelemeye çalışacağız; ayrıca Jung'un arketip kuramı içinde değerlendirilebilecek motifleri bulmaya çalışacağız.

Campbell'in çalışması kahramanın yola çıkışından sonraki süreci detaylandırırsa da Türk ve dünya anlatılarında başlangıç noktası genelde kahramanın olağanüstü doğumudur. Bu

¹⁶ Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Çev: Sabri Gürses, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2000, s.9.

durumu “Geleneksel Kahraman” adlı çalışmasında Lord Raglan, “kahramanın ana rahmine düşüş şartları olağan dışıdır”¹⁷ sözüyle açıklamaktadır. Mesnevinin esas kahramanı olan Hüsrev de belli çocuksuzluk döneminden sonra doğar. Bu durum eserde şöyle anlatılır:

*“Kısra ayı tutulduğu zaman padişahlık tahtı Hürmüz’e geçti. Cihana şeref veren Hürmüz, adaletle iş görüyor, bu suretle cihanı mamur ediyordu. Babasının usulünü bozmuyor, ihsanda bulunuyor, dine saygı gösteriyordu. Soyunun cihanda baki kalmasını istiyor, kurbanlar keserek Allah’tan bir oğul niyaz ediyordu. Sayısız nezirlerden ve kurbanlardan sonra Allah, ona bir erkek evlat ihsan etti.”*¹⁸ Doğumu olağan üstü özellik taşıyan bu çocuğa babası, Husrev-ü Perviz adını verir. Husrev’in çocukluğu da sıra dışıdır; dokuz yaşından sonra mektebi bırakır ejderhalarla boy ölçüşür, on yaşında otuz yaşındakileri yere serer; aslanlarla pençeleşir; ayrıca son derece nazik ve fasih biridir. Bu durum ise kahramanın hayranlık uyandıran bir simge olmasına bağlanabilir. Halk anlatılarında kahramanın atı da önemli bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır; incelediğimiz eserde de Hürmüz’ün Şebdiz adında bir atı vardır ve bu at da tıpkı sahibi olağanüstü özellikler taşır, doğumu bile olağanüstüdür. Bu durum eserde şu şekilde anlatılır: *“ Bu kilisenin eteğinde bir mağara ve mağaranın içinde de siyah bir taş vardır ki, tıpkı bir süvaridir. Her asırda Remgel sahrasından döl almak için süratle bir kısarak gelir ki kat ettiği yol yüz fersahtir. Mağaranın ağzına gelince bir yılanın deliğe süzülüğü gibi içeri süzülür ve o siyah taşa karşı kızgınlık gösterir; şehvetle kendini ona sürter. Allah’ın fermanı ile o sürtünmeden gebe kalır. Onun tohumundan hasıl olan her tay, devrandan ve rüzgardan daha süratlidir. İşte Şebdiz de o taşın soyundandır.”*¹⁹

Kahramanı asıl macerası yolculuğa çıkış ile başlar. Bu ilk adım, kahramanın içten ya da dıştan gelen bir sebeple zorlanması; çıkmaza girmesi durumunda gerçekleşen kendi içine ya da farklı bir ülkeye yaptığı yolculuktur. Yolculuk sırasında kahraman çeşitli zorluklara, sınavlara tabi tutulur. Bu sınavlardan başarıyla geçerse kendini gerçekleştirir, bireyleşme sürecini tamamlamış olur. Bu sınavlar sırasında genelde bir rehber ona yol gösterir.

¹⁷ Lord Raglan, “Geleneksel Kahraman Kalıbı”, *Halkbiliminde Kuram ve Yaklaşımlar 1*, Ankara: Milli Folklor Yayınları, 2003, s. 278.

¹⁸ Nizami, *Hüsrev ü Şirin*, Çev: Sabri Sevsevil, İstanbul: MEB Yayınları, 1994, s. 40.

¹⁹ Nizami, *Hüsrev ü Şirin*, s. 57.

Kahramanın macera dolu yolculuğa çıkmasını sağlayan hareketi Campbell, “maceraya çağrı” olarak adlandırır. Ona göre, yolculuğun bu ilk aşaması kahramanı çağıran ve onun ruhsal ağırlık merkezini toplumun sınırlarından bilinmeyen bir bölgeye çekmiş olan kaderi belirtir.²⁰

Kahramanımız için maceraya çağrı aşamasını şöyle özetleyebiliriz:

Hüsrev’in babası Hürmüz, adalet hususunda titiz davranan biridir; başkasına zulüm eden, mahrem bir kadını yüzüne bakanı, ekinlikte at otlatanı ve meyve bahçesine giren çapulcuları cezalandıracağını her yerde ilan etmiştir. Bir gün çimenlikte şarap içip sarhoş olan Hüsrev ve adamları tüm bu yasakları çiğnerler; adaletli padişah ise oğlunun en değerli dört eşyasını elinden alarak onu cezalandırır. Bunun üzerine Hüsrev, rüyasında dedesi Nuşirevan’ı görür. Dedesi ona “eğer senin dört kıymetli şeyin gitti ise üzülme ki sana dört şey için müjde veririm” diyerek kahramanı bu sıkıntılı anında rahatlatır. Campbell, kahramanın ilk yolculuğunda kahramana ejder güçlere karşında tılsımlar sağlayan koruyucu bir figürden bahseder. Jung, bu figürü Yaşlı Bilge arketipi ile adlandırmıştır. Kahramanda var olan üstün nitelikleri, yüce değerleri ortaya çıkartacak olan akıl hocasının varlığı, kahramanın daha yüksek bir bilinç durumuna erişebileceğinin göstergesidir. Akıl hocası kahramana öğretmenlik ve danışmanlık yapar; ona çeşitli bilgiler öğretir, kahramanı ileride karşılaşacağı zorluklara karşı uyarır ve kahramanın yolculuktan sağ dönebilmesi için gerekli becerileri öğretir. Bu anlatıda kahramanın rüyada gördüğü Nuşirevan müjdecisi bir akıl hocası, bir Yaşlı Bilge arketipi olarak yorumlanabilir. Kahramanın macerasının ilerleyen bölümlerinde ise yol gösterici Yaşlı Bilge arketipinin bir diğer örneğini hakim, akıl ve zeka sahibi vezir Büzürkümmid’de bulabiliriz.

Campbell, *İlkel Mitoloji* adlı eserinde kahramanın yolculuğunu tamamlayabilmesi için birtakım eşiklerden geçmesi gerektiğini söyler. Dönüşümün gerçekleştiği bu eşik geçişlerinin tamamında doğum olayıyla karşılaştırma olduğunu ve bu geçişlerin ritüel olarak pratikte her yerde rahme dönüş simgesi ile temsil edildiğini söyler.²¹ Sınav ve deneyimlere zorlanan kahraman için bu sınavlar, sembolik bir ölüm olarak yorumlanır. Bu sınavlar sırasında bir müjdecinin kahramana yön verdiğini görmekteyiz. Hüsrev ü Şirin mesnevisinde ise güzeller güzeli Şirin’den ilk kez bahseden ve Hüsrev’in Şirin’e âşık olmasını sağlayan; ayrılık

²⁰ Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, s.72.

²¹ Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji*, Ankara: İmge Yayınları, 1995, s.70.

anlarında âşıkların durumunu birbirlerine haber veren Şapur bir müjdecî figürü olarak algılanabilir.

İncelediğimiz metinde kahramanın macerasının ana hatlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

Şapur, Hüsrev'e Ermen Melikesi Mehin Banu'dan ve onun yeğeni Şirin'den söz eder. Bu sözler üzerine Şirin'e âşık olan Hüsrev, onu istemesi için Şapur'u Ermen'e gönderir. Şapur, Şirin'in de Hüsrev'e âşık olmasını sağlar ve Şirin'i Medayin'e Hüsrev'in yanına gitmeye razı eder. Bu arada, Hüzmüz ile Hüsrev arasındaki olumlu baba-oğul ilişkisini kıskanan düşmanlar, bir hileye başvurarak Hüsrev'le oğlunun arasını bozarlar. Hüsrev'in adına sikke bastırıp ülkeye dağıtırlar. Bunu duyan Hüzmüz çok sinirlenir, Hüsrev'i hapsetmek ister. Büzüğümit'in Hüsrev'e gizlice haber vermesi üzerine, Hüsrev bir süre, başını kurtarmak için oradan uzaklaşır, Ermen'e gitmek üzere yola çıkar. Hüsrev'in yolda konakladığı yer, Şirin'in bulunduğu yere çok yakındır. Hüsrev gezerken gülşeni, pınarı ve ağaca bağlı olan atı görür ve o anda yıkanmakta olan Şirin'i farkedir. Şirin'in güzelliğinden o kadar etkilenir ki bir süre hareket bile edemeyecek duruma gelir. Şirin ise bu durumdan habersizdir. Hüsrev'in farkına varınca saçlarıyla bedenini örter. Her ne kadar Hüsrev'le tanışmak istese de utanarak oradan uzaklaşır. Hüsrev, Şirin'i yeniden görebilmek umuduyla bekler; ancak, bir sonuca ulaşamayınca Ermen'e doğru gider. Bu arada, Şirin, Medayin'e ulaşır ve Hüsrev'in babasından kaçarak Ermen'e gittiğini öğrenir, yolda karşılaştığı gencin Hüsrev olduğunu anlar, onunla konuşmadığı için çok üzülür. Hüsrev de Ermen'de Mehin Banu'nun konuğu olarak, Şirin'den haber beklemektedir. Yolda karşılaştığı güzelin Şirin olduğuna dair bir kararsızlığı kalmamıştır. Medayin'den gelen haberci, babasının gözüne mil çekildiğini, taç ve tahtın kendisine kaldığını, hemen Medayin'e dönmesi gerektiğini söyler. Hüsrev ülkesine dönerek tahta geçer, ülkesini yönetmeye başlar; ancak, akli Şirin'de olduğu için, kendini işlerine tam olarak veremez. Onun hükümdarlığını kıskanan Behrâm-ı Çübîn, babasının gözüne mili Hüsrev'in çektiğini, onun ülke yönetimine lâıyk bir kişi olmadığını ülkeye yayarak Hüsrev'e karşı bir ordu oluşturur. Hüsrev ise, tahtı Behram'a bırakarak Azerbaycan'a, oradan da Ermen'e gider. Birbirlerine kavuşan sevgililer birlikte güzel vakit geçirirler. Ancak, Şirin, Hüsrev'i ülke yönetimini ele geçirmesi konusunda zorlar. Hüsrev, Rum Kayseri'nin yardımıyla tahta oturur.

Bu arada Şirin de halası Mehin Banu'nun ölümü üzerine tahta geçer, halasının tüm mal varlığının vârisi olur. Ferhat adlı bir mühendisin Şirin'e âşık olması, karşılıksız aşk yaşaması ve sonunda bu aşk uğruna ölümü seçmesi eserde anlatılan diğer bir aşk hikâyesidir.

Ferhat, Şirin'in kendisinden süt akıtan bir çeşme ve bu sütü biriktirmek için havuz inşa etmesini istemesi sırasında ona âşık olur. Bu aşkı duyan Hüsrev, Ferhat'ı Şirin'den uzaklaştırmaya çalışır; başarılı olamayınca, ondan Bî-Sütun Dağı'nı delmesini, eğer dağı delerse Şirin'e kavuşabileceğini söyler. Ferhat'ın dağı delme işinde başarıya ulaşacağını anlayınca bir hileye başvurarak Şirin'in ölüm haberini Ferhat'a ulaştırır. Bu haber üzerine yaşamının anlamsız olduğuna inanan Ferhat, üzüntüsünden ölür. Bu arada, iki sevgili, Hüsrev'in zorunluluk gereği evlendiği Meryem'in ölümüyle yeniden bir araya gelirler. Sevgililer, uzun süren tartışmalarından sonra birbirlerine kavuşurlar ve evlenirler; ancak Hüsrev'in Meryem'den doğma Şiruye adlı bir oğlu vardır ve Şirin'e âşıktır. Kötü huylu bu oğlan, babasını önce zindana attırıp tahtı ele geçirir; sonra da babasını öldürür. Hüsrev'in ölümüne dayanamayan Şirin de kendini hançerleyerek öldürür.

Hüsrev ü Şirin mesnevisinde kahramanın yolculuğu, ilk olarak babası ile arasının açılması üzerine başlar. İkinci sınav dizisi de Şirin'e âşık olan kahramanın sevdiğine kavuşmak için verdiği mücadelelerden oluşur. Babasının ölümünden sonra Hüsrev, tahtı Behrâm-ı Çûbîn'e kaptırır. Şirin, hikâyenin bu kısmında Hüsrev'i tahtı geri alması konusunda ikna etmeye çalışır ve onun teşvikiyle Hüsrev, Behram ile savaşır. Burada Şirin, aynı zamanda Hüsrev'in *animası*dır. Jung' a göre anima ve animus, bilinç ile bilinçdışı arasında aracılık yapar; anima burada özellikle persona ile ortak bilinçdışı arasında uyum sağlayan etkendir. Persona, toplum içinde yaşamın bize verdiği kişiliktir; eğitim, mesleğimiz, töreler ve kuralların biçimlendirdiği yanımızdır. Hüsrev'in *persona*'sı hükümdarlıktır; hükümdarlığın gereklerini yerine getirmesi ve taht için savaşması ise *animası* sayılabilecek Şirin, tarafından kendisine hatırlatılmıştır.

İncelediğimiz metinde Behrâm-ı Çûbîn ve Şiruye ise Hüsrev için birer *gölge* karakteridirler. Gölge, kişinin olmak istemediği şeydir. Kişiliğin olumsuz yanındır. Bu metinde gölge, Hüsrev'in yenmesi gereken bir güçtür ve düşman gölge arketipini oluşturur. Hüsrev, aynı zamanda düşmanı olan gölge karakter Behrâm'ı yok ederken, babasının eşine ve tahta göz koyan, bir evlada yakışmayacak hareketlerde bulunan diğer bir gölge karaktere, Şiruye'ye yenilir. Gölgeyi, kişiliğin olumsuz yönleri olarak düşündüğümüzde kahramanımız Hüsrev'in de Ferhat'ı kıskanması sebebiyle zaman zaman gölgenin etkisinde kaldığı söylenebilir.

Birtakım maceralar yaşayan, sınavlar geçen kahraman için son aşama dönüş aşamasıdır. Kahraman, büyük zorlukların üstesinden gelerek güç ve cesaret sahibi olduğunu

kanıtlamış, Şirin'e ve tahta kavuşmuş bir şekilde kendini gerçekleştirmiş bir birey olarak topluma dönmüştür.

İncelediğimiz metinde, kahramanın biyografisinde son eylem ise ölümdür. Kahraman, gölge güçlerin etkisindeki oğlu tarafından öldürülmüştür. Hüsrev'in tahtının bu şekilde yerle bir olmasının nedeni ise eserde; kahramanımızın, Hz. Muhammed'in İslam'a davetini reddetmesi ve hükümdarlığına güvenmesi olarak verilmiştir; yani kahraman macerasındaki aydınlanma çağrısını reddetmiş ve bu sebeple hikâyesi ise ibret verici olması sebebiyle insanlık tarafından anlatıla gelmiştir.

Sonuç

Joseph Campbell'in Türkçeye *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* olarak çevrilen eserinde kahramanın macerasının bel kemiğini oluşturan yolculuk anlatılır. Campbell, edebi metinlerde yer alan kahramanın macerasını; dünyanın yıllık hareketine benzeterek tanımladığı monomiti, erginlenme ayinlerinde tekrar edilen ayrılma- erginlenme (aşama)- dönüş biçimindeki çekirdek yapısının taklidi olarak değerlendirir.

Biz de bu çalışmamızda Campbell'in kahraman arketipine dair teorisini dikkate alarak Hüsrev ü Şirin adlı mesneviyi irdelemeye çalıştık ve gördük ki Hüsrev'in macerası ayrılma-erginlenme- dönüş süreçlerine uygunluk göstermektedir. Ayrıca; incelediğimiz eser kolektif bilinçdışını yansıtan arketipsel semboller ile örülmüştür.

Kaynakça

CAMPBELL, Joseph, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Çev: Sabri Gürses, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000.

-----,-----, *İlkel Mitoloji*, Ankara: İmge Yayınevi, 1995.

CEVİZCİ, Ahmet, (Editör), “*Felsefe Ansiklopedisi*”, Cilt I, İstanbul: Etik Yayınları, 2003.

JUNG, Carl Gustav, *Analitik Psikoloji*, Çev: Ender Gürol, İstanbul: Payel Yayınevi, 2006.

KILLIOLU, İsmail, "Arketip" Mad., *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: Risale Yayınları, 1990.

NİZAMİ, *Hüsrev ü Şirin*, Çev: Sabri Sevsevil, İstanbul: MEB Yayınları, 1994.

ÖZGÜ, Halis, *Psikanalizin Üç Büyükleri Freud Adler Jung*, İstanbul: Kibele Yayınları, 1994.

LORD RAGLAN, “Geleneksel Kahraman Kalıbı”, *Halkbiliminde Kuram ve Yaklaşımlar 1*, Ankara: Milli Folklor Yayınları, 2003.

STEVENS, Anthony, *Jung*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.

TECİMER, Ömer, *Sinema: Modern Mitoloji*, İstanbul: PlanB Yayınları, 2005.